

Diyanet İLMİ DERGİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 43 • Sayı: 4 • Ekim - Kasım - Aralık 2007

Orkestra Diyanet Va
Kütüphanesi
İstanbul Atatürk Kültür Merkezi

AHMET HAMDİ AKSEKİ'YE GÖRE CAMİ HİZMETLERİ

İlhan YILDIZ*

Özet:

Osmanlı Devleti'nin son dönemine gelindiğinde çağdaş yaşamın dinsel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda din görevlisi ve vaizlerin eleştiri konusu olduğu görülmektedir. Ahmet Hamdi Akseki de, “*Şeriatı Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler*” adlı makalesiyle dönemin din görevlileri ve vaizleri hakkında önemli eleştiriler yapmaktadır. Akseki'ye göre vaizler, İslâm'ı bazı kişilerin geleneksel hikâye ve hurafelerden oluşan açıklamalarıyla değil de bizzat Kur'an, sahih hadisler ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı ile anlatmalıdır. O'na göre, Kur'an, sahih hadisler ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı hutbe ve vaazlar vasıtasıyla hepimizin korumayı ve paylaşmayı ihmal etmememiz gereken bir hazinedir. Ahmet Hamdi Akseki tarafından bu ilkeler bağlamında yazılan kitap ve makaleler, çağdaş yöntemlerle din hizmetini yerine getirme konusunda çok önemli açıklamalar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Görevlisi, Vaiz, Vaaz, Hutbe, Hurafe, Din Hizmeti, Çağdaş Yöntemler.

The Religious Services According to Ahmet Akseki

Abstract:

The cleric and preachers were criticized by many people in the late period of Ottoman Empire in order to meet the religious requirements for the contemporary life. One of the significant critics about cleric and preachers of the time was Ahmet Hamdi Akseki with his article: “The Preachers who Exploit Islam for Their Own Benefit and Pleasures.” According to Akseki, cleric and preachers should speak about Islam with Quran, the correct Hadith, and the Prophet Muhammad's Life (peace be upon him) by term not the explanation of some people who mixed the traditional stories and superstitions. By means of preaching and religious sermon, Quran, the correct Hadith, and the Prophet Muhammad's Life (peace be upon him) are a treasure is to be shared by all of us and should be protected against negligent handling. The book and articles, was written by Akseki in terms of these principles, contain very important explanations about religious services that follow the contemporary method.

Key Words: Cleric, Preacher, Preaching, Religious Sermon, Superstition, Religious Services, Contemporary Methods.

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş:

Eğitim, dar anlamda, insanın davranışlarında istenilen bir değişiklik meydana getirmektir.¹ İnsanı belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir. Bu süreçten geçen insanın kişiliği farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma eğitim sürecinde kazanılan bilgi, beceri, tutum ve değerler yoluyla gerçekleşmektedir. Eğitimi; örgün ve yaygın eğitim olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Örgün eğitim; belli yaş grubundaki bireylere, amaçlı bir şekilde hazırlanmış eğitim programlarıyla, okul çatısı altında düzenli olarak uygulanan eğitimidir.² Yaygın eğitim ise; örgün eğitimin yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin bütünüdür.³

Yaygın eğitim, insanlıkla yaşıttır. İnsanoğlu, sürekli bir öğrenme ve öğretme süreci içinde yaşayagelmektedir. Başlangıçta belli kümelere, belli sınıflara yönelmiş olan eğitim, zamanla toplumun bütün katmanlarını içermeye başlamıştır. Özellikle Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e kadar bütün peygamberler bu görevi büyük bir şevkle yapmışlardır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumu eğitime tabi tutmaktan başka yapacağı ilahi bir vazife yoktur.⁴

Günümüzde bilim ve teknoloji hızla ilerlemekte, toplumların yapısı hızla değişmektedir. Buna bağlı olarak birey değişen ortama uyum sağlayabilmek için zorlanmakta, sürekli olarak yeni ve farklı davranışlara ihtiyaç duymaktadır. Sürekli ve hızlı değişimlerin gerektirdiği eğitim ihtiyaçlarının, sadece örgün eğitim kurumları yoluyla karşılanamayacağını, başta kalkınmış ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkeleri kabul etmekte ve bu boşluğu doldurmak için yaygın eğitim çalışmalarına ağırlık vermektedirler.⁵

Bu hızlı değişme ve gelişme, beraberinde birçok problemi getirmiştir. Bugün toplumumuzda sık sık yaşanan bunalımlardan söz edilmektedir. Bunlardan bazıları; ailede çöküntü, yalnızlık, kargaşa, yabancılaşma, kuşaklararası kopukluk, kuşak çatışması, sosyal ilişkilerin zayıflaması, zararlı madde kullanma alışkanlığının artması, geleneklere karşı çıkma vb. Burada sorun, fırtınalı bir dönem yaşayan günümüz insanına, kutsal değerlerin nasıl yardım edeceğidir? Geçmişten devralınan kültürel mirasın muhafaza edilerek,

1 Parlador, Selahattin, "Din Eğitiminde Hedefler", *Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 9, İzmir, 1995, s.79.

2 Fidan, Nurettin-Erden, Münire, *Eğitime Giriş*, Ank., 1993, s. 12.

3 Kılıç, Eşref, *Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama*, Ank., 1981, s. 1.

4 Bakara, 2/129, 151; Ali İmran, 3/164; Cuma, 62/2; Nahl, 16/35; Hicr, 15/94.

5 McKenzie, Leon, "The Purposes and Scope of Adult Religious Education", *Handbook of Adult Religious Education*, Birmingham, 1986, s. 8.

üzerinde hiçbir yorum yapılmaksızın hazır bir formül gibi sunulması, problemlerin çözümüne yetmemektedir. İslâm inancının hayatı yorumlayışı ve yaşayış biçimleri ile ilgili tavsiyeleri, günümüz dünyasının gerçekleri ve ihtiyaçları ile birlikte ele alınmalıdır. Burada cemaati yönlendiren bir kurum olarak camiye de sorumluluk düşmektedir. Eğitim-öğretimin her alanında olduğu gibi, cami eğitiminde de alışlagelmiş yöntemlerin dışına çıkmak ve yenileştirme çalışmaları içine girmek bir ihtiyaç haline gelmiştir.⁶

A. H. Akseki, camideki yaygın eğitim faaliyetinin çağdaş psikoloji, sosyoloji ve pedagoji biliminden yararlanması gerektiğini savunmuştur. Ona göre camide irad edilen vaaz ve hutbe, hem metodik hem de sistematik olmalıdır. Bu bağlamda Akseki, bir yandan din görevlisi, hatip ve vaizde bulunması gereken nitelikleri açıklamakta, öte yandan da vaaz ve hutbenin özelliklerini belirtmektedir.

B. Cami Hizmetlerinde Karşılaşılan Sorunlar

Tanzimat döneminde bir taraftan mektepler açılırken diğer taraftan da medreseler ufak tefek düzenlemelerle korunmaya devam edilmiştir. Ancak II. Meşrutiyet ile birlikte vaizlerin yaptıkları vaazlar eleştiri konusu olmuştur. Bunlar arasında Mustafa Hakkı Bey'in⁷ yapmış olduğu tenkitler oldukça dikkat çekicidir. Akseki de aynı yıl kaleme aldığı "*Şeriati Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler*" adlı makalesinde Saraygüzel Camiinde dinlediği bir vaizin konuşması hakkında benzeri eleştirileri dile getirmektedir.⁸

Akseki'nin bu konuda vekaletle sunmuş olduğu bir raporda önemli bilgiler bulunmaktadır.

"...Maatteessüf bugün vaizler akıl sahiplerini ağlatacak bir duruma düşmüşlerdir. Kendi vazife ve sorumluluğunun kudsiyet ve azametini anlayacak kadar bilgili, cemaatin her saatindeki hakiki ihtiyaçlarını takdir edecek nisbette anlayışlı vaizler yetiştirmek müslümanlar üzerine borç olduğu halde kimbilir ne gibi bir düşünce ile son zamanlarda vaizler, resmen dersiamlardan uzak bir mertebede toplanmış ve bu mühim vazife devamlı surette ruus imtihanını kazanamayanlara tahsis edilmiştir. Bunun içindir ki, iktidar sahiplerinden olan ulemanın büyükleri vaaza tenezzül etmemektedirler. Hakiki ulemanın bu kutsal vazifeyi ifadan kaçınmaları sebebiyle vaaz kürsüleri ne oldukları be-

6 Selçuk, Mualla, "Dinî Hitabet Uygulamalarımız", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, V, sy.3, (Temmuz 1991), s.165; Şener, Sami, *Türkiye'de Gençlik Olayı*, Timaş Yay., İst., 1991, s. 78.

7 Mustafa Hakkı, "*Ulemayı İslâmiye ile Hasbihal*", *Beyanü'l-Hak*, sy. 34, (2 Recep 1909), s. 795-796; "*Vâizin-i Kiram için Vazife-i Mühimme*", *Beyanü'l-Hak*, sy. 37, (23 Recep 1909), s. 854-857.

8 Ahmed Hamdi Akseki, "*Şeriati Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler*", *Sırat-ı Müstakim*, VII, sy. 182, (Şubat 1909).

lirsiz bir takım cahiller tarafından gasp edilerek biçare halka dinî hükümler namına akıl ve din ölçülerine sığmayacak esassız hurafeler, israiliyattan olan hikayeler telkin edilmekte olduğu zaman zaman görülmektedir...”⁹

İşte bu şikayetler üzerine önemli bir gelişme olmuş ve genel medrese dışında Evkafa bağlı olarak “Medresetü’l-Vâizin” isimli özerk bir kurum oluşturulmuştur. Nizamname ve programlarının muhtevassından anlaşıldığına göre, bu kurum müderris veya dersiam yetiştirmek amacıyla kurulmamış, bilakis İslâm dinini iyi bilen ve anlatan vaizler yetiştirmek için tesis edilmiştir.¹⁰

Akseki, vaizlerin eğitiminin, yapacakları iş gözönünde bulundurularak (work oriented education) yapılmasını istemektedir. Nitekim, bu konuya önem verdiği için Medresetü’l-Vâizin hakkında Şer’îye ve Evkaf Vekiline vermiş olduğu lâyihada “vâizlik mertebesinin ehemmiyet ve kudsiyeti nazar-ı dikkate alınarak, programında derhal ıslahat yapılmalı ve bunu yaparken daima gayeyi gözönünde bulundurmalıdır” demektedir.¹¹

Akseki, “Medresetü’l-İrşad” adlı raporunda bu dönemdeki Medresetü’l-Vâizin’in çalışmaları hakkında bilgi vermektedir:

Medresetü’l-Vâizin açıldığı anda kaydolmuş talebe sayısı 150’yi geçtiği halde, bunlardan büyük bir kısmı öğrenimlerini tamamlayamadan Birinci Dünya Savaşı’nda şehit düşmüşler, bu yüzden okulun gelişmesi mümkün olmamıştır. Okul bir sene kapalı kalmış olduğu için de iyice değer yitirmiştir. Sonuçta medreseden bugüne kadar ancak 40 kişi mezun olmuş, bunlardan sadece yedi-sekizi kürsü şeyhliğine tayin edilmiştir. Kalanlar ise, acınacak kadar perişan duruma düşmüşler, bu nedenle medreseye karşı ilgi azalmıştır.”¹²

Medresetü’l-Vâizin 1919 sonlarında Evkaf’a bağlı olan Medresetü’l-Eimme ve’l-Huteba ile birleşerek Medresetü’l-İrşad adı altında Daru’l-Hikmeti’l-İslâmiye’ye, dolayısıyla Meşihat Makamına bağlanmıştır.

Yine Akseki Diyanet İşleri Başkan Vekili iken, müftülüklere gönderdiği tamimde şöyle demektedir:

“...Yapılan vaazlar herşeyden önce hatırlatıcı ve öğretici bir mahiyette olmalı, halkın anlayacağı bir dil kullanılmalıdır. Vaazlarda hiçbir suretle esastan uzaklaşmamalı

9 Akseki, “Medresetü’l-İrşad”, Sebilürreşad, XXI, sy. 538-539, (Haziran 1920), s.142.

10 Akseki, *agm.*, s.142

11 1 Haziran 1923, Medresetü’l - Vâizin Hakkında Şer’îye ve Evkaf Vekiline Vermiş Olduğu Lâyiha, (s.2).

12 Akseki, *agm.*, s.143.

ve lüzumsuz bahislere dalınmamalıdır. Kur'an ve sahih hadisler ve Peygamberimizin o tertemiz hayatı, bir vaiz için bitmez tükenmez hazinedir.

Evvel be evvel dinimizin itikadi ve ameli esasları, bu kaynaklardan açıkça nakledilmeli, itikada, ibadete ait mühim meseleler arasına hatırlatılmalı, fakat ihtilafa, ikiliğe yol açacak hadislere asla yanaşmamalı ve İslâm büyüklerinden bahis edilirken daima hürmetle anılmalıdır. Sahabeden her hangi birine ve İslâm ulularına bilir bilmez dil uzatacak ve böylece cemaat arasına ayrılık sokacak vaiz görülürse, derhal kendisine lazım gelen ihtarat yapılmalı ve Başkanlığımıza bildirilmelidir.

Müslümanlık vahdet esasına dayanan bir dindir. Daima vahdet ve tesanüdü emreder. Her ne suretle olursa olsun vahdeti, birliği bozacak olan fikirler bozgunculuktur ve müslümanlığa aykırı harekettir. Vaizin hiç kimsenin kalbini rencide ve zihnini teşviş edecek sözlerde bulunmaması gerektir. Namaz ve oruca teşvik ederken bile bunların mahiyetlerini ve insan ruhu üzerinde yapacakları inkılapları güzel, nezih ve cazip bir dil ile anlatarak kalplerinde bir sevgi husule getirmeye çalışmalıdır. Allah'ı bilmeye, Allah korkusunu, Allah ve peygamber sevgisini gönüllere iyice yerleştirmeye gayret etmelidir..."¹³

Akseki, Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesine başlaması sebebiyle bütün teşkilata gönderdiği bir tamimde yine "yapılacak vaazlarda, zaman ve mekânın icapları ve bulunduğu memleketin ahlâki durumu daima gözönünde tutulmalıdır"¹⁴ diyerek, vaizlerin vaaz konularını güncelleştirmelerini istemektedir. Konunun güncel olması, mutlaka günümüzden bir konu olması demek değildir. Burada kastedilen, anlatılan konunun cemaate yaklaştırılmasıdır. Anlatılanların cemaatin yaşadığı çevre şartları, onların seviyesi, ilgi ve istekleri ile yakınlaştırılmasıdır.

Böylece Akseki, gerek Kur'an ve sünnetten ve gerekse öğretim ilke ve yöntemlerindeki gelişmelerden faydalanarak bir vaaz konusunun nasıl hazırlanması gerektiği ile ilgili rehber ilkeleri belirtmektedir.

C. Cami Hizmetlerinin Temel Unsurları

İslâm dünyasında mabede verilen ilk isim olan "mescid" kelimesi, secde edilen, baş eğilen yer anlamına gelmektedir. Mescid sözcüğü hicri VI. asırdan sonra "parçaları biraraya toplayan, bir şeyin bir kısmını diğer kısmına katan, uzlaştıran, barıştıran" manasına gelen "cami" kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

13 Diyanet İşleri Reis Vekili, Muavin A.H. Akseki'nin Ramazan ayı girmesi ile bütün müftülüklere yaptığı tamim, Aralık, 1941.

14 Ertan, Veli, *Ahmet Hamdi Akseki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İst., 1988, s. 30.

Hız. Peygamber, Mekke'de iken Mescid-i Haram'da eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunduğu gibi, ondan önce hicret eden müslümanlar da Kuba mescidini aynı amaçla kullanmışlardır.¹⁵ Hız. Peygamber, hicretten sonra Medine'de bir mescit inşa ederek, bunun bir bölümünü eğitim-öğretim merkezi haline getirmiştir. Bu bölüme "Suffe", burada bulunan öğrencilere de "Ashab-ı Suffe" denmiştir. Nitekim Hız. Peygamber, mescidde sahabilere hem namaz kıldırılmış, hem de dersler vermiştir.¹⁶

Camiler, ortaya çıkışından günümüze değin toplayıcılık bakımından dinî ve dünyevi birçok işlere sahne olmuştur. Bu bakımdan camileri yalnız dinî bir müessese olarak görmek doğru değildir. Camiler ibadet yeri olmanın yanında eğitim-öğretim dahil birçok işlevi yerine getirmiştir.

Ancak günümüzde cami ortamında vaaz yoluyla yaygın din eğitimi ve öğretimi faaliyeti neredeyse ortadan kalkmak üzeredir. Artık camiye sadece dinî ibadetleri yerine getirmek amacıyla giden Müslümanların sayısı hızla artmaktadır. Kaldı ki yapılan bir araştırmada; mevcut din görevlilerinin, cemaatin eğitim ve öğretim ile ilgili beklentilerini büyük ölçüde karşılayamadığı ortaya çıkmıştır.¹⁷

Akseki, cami ortamında din eğitim-öğretiminin vaaz ve hutbe yoluyla gerçekleştirildiğini vurgulayarak, konuyu üç başlık etrafında işlemektedir. Bunlar; din görevlisi, vaaz ve vaiz, hutbe ve hatip.

a) Din görevlisi

Camilerde görev yapan din görevlisinin karşısında çeşitli insanlardan oluşan toplumun mozaiği durmaktadır. Bunlar arasında psikolojik, sosyolojik, kültürel ve ekonomik bakımdan ferdî farklılıklar (individual differences) içeren bir insan kitlesi bulunmaktadır. Bu yüzden din görevlisinin cemaati ile ilgili ön araştırma yapması gerekmektedir. Din görevlisi geniş kültüre sahip olmalı, cömert ve diğerkâm olmalı, söz ve davranışlarıyla örnek teşkil etmelidir. Aynı zamanda, cemaate karşı yumuşak davranmalı, onlara iyi muamele göstermeli, hitabet kurallarına uygun hareket etmeli, devamlı dikkatli, sabırlı ve ümit dolu olmalıdır.

Ancak günümüzde din görevlilerinin yeterli miktarda din eğitimi, psikoloji ve sosyoloji bilmesi gerektiği konusu temenniden öteye geçememiştir. Nitekim 2006 yılında

15 Baltacı, Cahit, "İslâm Medeniyetinde Cami", *Marmara Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 3, İst., 1985, s. 225.

16 Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), II, İst., 1993, s. 768.

17 Buyrukçu, Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ank., 1995, s. 269.

yapılan bir araştırma sonucuna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışan personelin yaklaşık %2.44'ü ilkokul ve ortaokul mezunu, %55.57'si lise mezunu, %41.95'i üniversite mezunudur. Bunların sadece % 13.31'i dinî bir yüksek öğrenim görmüştür.¹⁸

Akseki'ye göre, İslâm'da ruhani bir tahakküm yoktur. Bu yüzden bir müslüman ancak Allah huzurunda mutlak kul, Allah'tan başkasına karşı ise mutlak hürdür. Din görevlisinin görevi, ancak tebliğ, irşad ve öğretimdir. Din görevlisi; gerekli şartları taşıdığı sürece, Allah'ın hükmünü bulmak ve açıklamak hakkına sahip olsa da mücerred bir rehberdir. Beyanlarında, irşadlarında kitap ve sünnetten ve ümmetin icmaından dışarı çıkamaz. Kimsenin vicdanına tahakküm etmez ve günahını affetmez, Allah ile kul arasında vasıta olamaz.¹⁹

Akseki, camilerde görevli imam-hatiplerin herşeyden önce inanç ve ibadet konularında bilgili olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, inanç ve ibadet konusunu bilmeyenlerin imamlık yapmaları caiz değildir. Bununla beraber halka dinî bakımdan çok lüzumlu olan bilgileri öğretecek olan da yine din görevlileridir.²⁰

b) Hutbe ve hatip

Konuşmak ve düşünmek; insanları diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli özelliklerdir. Bu iki özellik sayesinde insan, başlı başına bir kıymet arz etmektedir.

Din bilginlerinin insan topluluklarına dinî konuları öğretmek, ahlâkî öğütler vermek amacıyla cami, mescit vb. gibi yerlerde yaptıkları konuşmalara dinî hitabet denmektedir. Hutbe ise, cuma namazından önce hatip tarafından minberde takdim edilen kısa ve veciz konuşmaya denmektedir.

Hutbeler; İslâm toplumunun kültür ve şuurunu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece cami, toplumsal birlik ve bireysel inancın oluşumu konusunda büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu yolla gençlik de korunmaktadır. Hutbe; bu özellikleri sebebiyle "cuma namazının sıhhatinin şartı" olarak kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber döneminde belirli kural ve şekillere bağlı olmaksızın hutbe okunmaktaydı. Emeviler döneminde hutbe, öteden beri cuma namazından önce okunan, ancak sonraları dinî karektere bürünen resmi bir konuşma özelliği almıştır. Abbasiler döneminde, halifeler, teamüllerin aksine özel durumlar dışında hutbe okumayı ve namaz kıldırılmayı bırakmışlardır. Aslında hutbe, yakın geçmişe kadar politik amaçlarla kulla-

18 Diyanet İşleri Başkanlığı 2005 Yılı İstatistikleri, DİBY., Ank., 2006, s. 7.

19 Akseki, "İslâm Akıl Dinidir", *Sebilürreşad Mecmuası*, II, sy.42, (Mayıs 1949), s. 262.

20 Akseki, *İslâm Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1963, s. 3.

nılmış, genellikle devletin haberleşme kanalı olarak görülmüştür.²¹

Akseki'ye göre, hutbe öyle ehemmiyetsiz, yahut rastgele bir söz söylemek değildir. Cuma namazı farz olduğu gibi, namazdan önce hutbe okumak da farzdır. Kaldı ki bütün namazlar evde yalnız olarak da kılınabildiği halde cuma namazını evde yalnız başına kılmak caiz değildir. Onu cemaatle kılmak ve hutbeyi dinlemek lazımdır. Hiç olmazsa haftada bir gün, dinî bir öğüt ve nasihat duyacak, bu suretle bilmediklerini öğrenecek veya unuttuklarını hatırlayacaktır. Nitekim Hz. Peygamber hutbelerinde Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve kıyamet gününe imanın rükünlerini anlatır, cennet ve cehennemi zikrederek Allah'a ibadet ve itaat edenlerin ve günahkarların durumlarını tasvir ederdi.²²

Yine Akseki'ye göre; hatip, hutbe okurken bulunduğu zaman, zemin ve şartlara göre, sesini yükseltip alçaltmalı, gayret ve ciddiyeti ile etrafına canlılık getirmelidir. Hatibin dinî konuda duyduğu her sevinç ve üzüntü, cemaate geçerek her birinin kalbinde yumuşaklık meydana gelmelidir. Hutbe dinlendikçe gönüller iman nuru ile dolmalı, dinlerine olan sevgi ve saygıları artmalıdır.²³

Hz. Peygamber bazı hutbelerinde bizzat kendisi müteessir olur ve cemaati de ağlattı. Asr-ı Saadet dönemindeki birçok fetih ve zaferler hep bu hutbelerin kalplere düşürdüğü cihat ve şehitlik arzusunun tesirleriyle meydana gelmiştir. İslâm'ın ilk zamanlarında yüksek fikirlerin neşrinde bu hutbeler en tesirli, en nüfuzlu vasıtalar olmuştur. İslâm mücahitlerini göklere yavaşmış dağların, karası görünmeyen engin denizlerin ötelelerine kadar götüren, vatani müdafaa yolunda kendilerine her zorluğu kolaylaştıran şey, hutbelerin kalplerde bırakmış olduğu etkidir.²⁴

Akseki, her hatibin hutbe okurken, Hz. Peygamber'in sünnetine uymasını istemektedir. Ona göre; hatip, söz, tutum ve davranışlarıyla cemaatin ilgi ve alakasını uyandırmalı, onların gözlerini açıp, dikkatlerini kendi tarafına çekmelidir. Uyuklar gibi veya cansız okunan hutbeler, okuyan kişiye tesir etmemiştir ki cemaat üzerinde tesirli olsun. Hutbeyi okurken önce hatip etkilenmeli, etkilendiğini cemaate hissettirmelidir. Bunun için hatip ne yapmalıdır? Öncelikle hatip, okuyacağı hutbeyi önce evinde birkaç kere

21 Prötor, Sabine, "Bugünkü Türkiye'de İslâm Eğitimi ve Türkçe Cuma Hutbeleri", (çev. Mustafa Tavukçuoğlu), *İlim ve Sanat*, sy.41, İst., (Nisan 1996), s. 86-87.

22 Akseki, *Yeni Hutbelerim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İst., 1936, s. 6-7.

23 Akseki, *age.*, s. 6.

24 Akseki, *age.*, s. 8.

tekrar etmeli, cemaat huzurunda okuyor gibi yüksek sesle uygulama yapılmalıdır. Minbere çıktığı zaman, irticalen hutbe okuyormuşçasına cemaati heyecana getirmelidir. Hutbeyi, minberin üst basamağına bırakıp da onu ancak cumadan cumaya ve ilk defa minber üzerinde açan ve kekeleyerek okuyanlar, cemaat üzerinde arzu edilen tesiri bırakamazlar.

Akseki'ye göre, hutbe şiir gibidir. Edebi bir üslupla yazılan bir hutbeyi her hatip okuyamaz. Ancak edebi ahenk vererek okuyabilen hatipler dinleyenler üzerinde istenilen etkiyi uyandırabilir. Bu bakımdan, her paragraf bittikçe biraz durulması gerekir. Sonra her dilin kendine mahsus bir ifade şekli vardır. Meselâ, Arapça'da hareke üzerine vakfedilmek kadar hatibin şuursuzluğunu gösteren, cemaatin neşesini kaçıran bir durum yoktur. Bir kısım hatiplerde görülen bu gafleti gidermek için kendisinde vakfedilmek icab eden kelimelerin irabından sarf-ı nazar edilerek "sükun" ihtiyar edilmiştir. Yalnız ayet ve hadisler bundan müstesna tutulmalıdır.²⁵

Hatip söz-amel birliğinin canlı örneği olmalıdır. İşi sözüne uymayan hatipler için Akseki, Hz. Peygamber'in şu hadisini beyan etmektedir:

*"Kıyamet gününde cehenneme atılan birinin halini, feci azabını gören cehennem ehli onun başına toplanarak diyecekler ki: Yahu sana ne oldu? Sen dünyada iken halka daima iyiliği emredip, fenalıktan menetmez miydin? O da şöyle cevap verir: Evet ben size hayır ve iyiliği emrederdim, lâkin kendim yapmazdım."*²⁶

Akseki, hutbelerin hepsi aynı olmayabilir diyerek, bu yüzden hatibin uzun bir hutbeyi "mutlaka bitireceğim" diye uğraşmamasını tavsiye etmektedir. Hutbe, münasip bir yerde bırakılabilir. Ezan okunduktan sonra derhal namaza başlayarak cemaati bekletmeden hutbe ve namaz eda edilmelidir. Kaldı ki, namazdan sonra herkesin işinin başına gideceği unutulmamalıdır.²⁷

c) Vaaz ve vaiz

Vaaz yoluyla eğitim, İslâm eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Vaaz kavramı; bir eğitim terimi ve eğitim faaliyeti olarak, iyiye ve güzele yöneltme; doğruyu gösterme açısından ise nasihat, öğüt ve irşad kavramlarını ve bu kavramların ifade ettikleri işlevleri kapsamaktadır. Bu ise dinin ve özel olarak İslâm dininin temel hedefidir. Din hakkında

25 Akseki, *age.*, s. 8.

26 et-Tebrizi, Muhammed b. Abdullah el-Hatip, *Miškatu'l-Mesabih*, (thk. Said Muhammed el-Laham), III, Kitabu'l-Adab, had. no:5139, Beyrut, 1991, s. 98.

27 Akseki, *age.*, s. 9.

konuşmak, konunun kutsal alanla ilgili olması sebebiyle, konuşmacıyı dinleyenler için önemli ve ilgi çekici bir hale getirir. Çok kere konuşmacı karşısında saygılı ve dinlemeye hevesli bir topluluk bulmaktadır. Bu avantaja rağmen vaiz; muhtevadan, dinleyenlerden ve bizzat kendisinden kaynaklanan bazı güçlüklerle karşı karşıyadır.

Akseki, Kur'an'daki **“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et”** ²⁸ mealindeki ayet bağlamında irşad vasıtası olan vaazın, nasıl verileceği hususunun çok önemli olduğunu iyi tesbit etmiş ve vaizlerin daha başarılı olabilmeleri için vaazın ilke ve metotlarını belirlemiştir. Akseki, bu ilke ve metotları ortaya koyarken Kur'an ve hadis yanında, eğitim bilimlerinin verilerinden de yararlanmışır.

Akseki, ilk önce vaizi şöyle tanımlar:

Vaiz, bir ruh hekimi demektir. Bir hekim nasıl önce hastalığı teşhis eder ve sonra tedavisine başlarsa, vaiz de önce hitap edeceği cemaatin ruhuna nüfuz ederek hastalığını bilmeli ve tedavisini sağlayacak konular üzerinde konuşmalıdır.²⁹

Yine Akseki, “Medresetü'l-İrşad” isimli makalesinde bir vaizin sahip olması gereken vasıfları kendi ifadesiyle şöyle açıklamaktadır:

“...Evamir ve nevahi-i ilahiyyeyi ve bunlardaki hikem-i esrarı, tekalif-i şer'iyeye ve mesalih-i ibâdı, sünen-i nebeviyyeyi bilcümle dekayıkla bilmelidir (aşına olmalıdır). Tefasir-i şer'iyeye ile fevkalade teveğğul etmiş (meşgul olmuş), ehadis-i nebeviyeden bir çoklarını ezberlemiş olmalı. Bu kadar da kafi değildir. Aynı zamanda bir münkiri ilzam ve iskat edebilecek kadar ulum-i akliyeden behremend (nasıpdar) olmalıdır. Bununla beraber vaiz, fasih ve belîğ bir hatib-i nutuk olmalıdır ki delail-i hitabiyesi cemaati tes-hir, ahengi elfaz yüreklere tesir etsin.”³⁰

Akseki, bazı vaizlerin yeminler ederek, hiç bir fırkaya mensup olmadıklarını ve yalnızca İslâm'ın tercümanı olduklarını belirttikten sonra, fırkacılık yaptıklarını ve milleti ayrılığa sevk ettiklerini anlatmakta ve bundan şikayet etmektedir. Akseki, vaaz kürsüsünde anlatılan şeylerin doğruluğuna ikna edebilmek için “vallâhi”, “billâhi”, “tallâhi” gibi yeminler etmenin, cemaati söylenen şeyler hakkında tatmin etmek şöyle dursun, bilakis onları şüpheyeye düşürdüğünü belirtmektedir.³¹ Akseki'ye göre, vaizler çok dü-

28 Nahl, 16/125.

29 Akseki, *Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1945, s. 5.

30 Akseki, “Medresetü'l-İrşad”, *Sebilürreşad*, XXI, sy. 538-589 (Cemaziyel-ahir 1339), s. 142.

31 Akseki, “Şeriatî Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler”, *Sebilürreşad*, VII, sy. 182, (9 Şubat 1327), s. 408.

şünmeli, bilir-bilméz konuşup insanları birbirine düşürmemeli, bilgilerini iyice kesineleştirip öyle konuşmalıdır. Kur'an'ı kendi emellerine alet ederek yorumlamamalı, velev ki örnek bile olsa vaaz kürsüsünde küfürlü sözlerle konuşmamalıdır.³²

Akseki'ye göre, vaiz ve müftü, halkımıza her yönden örnek olmalıdır. Sadece söz söylemek yeterli değildir. Bir din adamı, bir vâiz kendi söylediklerini önce kendi üzerinde uygulamalı, özü, sözü ve işleri birbirini tutmalıdır. Bir vaiz, bir din alimi gerektiğinde cesaretle "ey cemaat benim gibi olun, beni örnek alın" diyebilmelidir. Çünkü halk, sözleri işlerini tekzib eden vâizlerin nasihatlarına kıymet vermez.

Daha sonra Akseki, vaizlerin vaazlarında dikkat edeceği hususları şöyle anlatır:

"En iyi ve en müessir vaaz, ya bir ayetin beyanı, yahut bir hadisin şerh ve tafsili ve yahutta Peygamberimizin ameli sünnetlerinden birinin izah edilmesidir." Mesela, abdest ve namazdan bahsedilirken bu konudaki ayetler beyan edilmeli ve "Peygamberimiz abdesti şöyle alırdı, namazı böyle kılardı" diyerek onun ameli sünnetleri de izah edilmelidir.

Vaazda uzun ve soğuk mukaddime ve hikayelerle mevzudan uzaklaşmamak ve ayrılmamak lazımdır. Vaaz esnasında söylenecek her mevzuun iyi anlaşılmasına, dinleyiciler üzerinde istenilen tesiri yapmasına ve böylece gayeye, vusüle hizmet etmesine çalışmalıdır. Mevzu daima göz önünde tutulmalı, dönüp dolaşıp yine aynı mevzuya gelinmelidir.

Vaaz arasında bazen mevzu ile ilgili zarif nükteler, güzel ve manalı hikayeler ve atasözleriyle mevzuyu tenvir ve dinleyicilerin zihinleri tenşit edilebilir (neşelendirilebilir). Fakat bunlar, damdan düşer gibi münasebetsiz ve hele israiliyat ve hurafe kabilinden olmaması gerekir. Gerek vaaz ve gerekse dua ederken çok samimi olmak, yapmacık sözler söylememek lazımdır.

Bir vaizin kürsüde vermiş olduğu samimi öğütler; onu dinleyenlerde bir inşirah (fevralama), heyecana getireceği kalp ve dimağlarda temiz ve asil bir intibah (uyanıklık) ve bütün azalarında kuvvetli bir tesir hasıl ederek onu harekete getirecek kadar yüksek, her türlü garazdan hâli, şahsiliikten ve dedikodulardan son derece uzak olmak lazımdır.

Vaazların, dinleyiciler üzerinde istenilen tesiri gösterebilmesi için evvela vaiz, kendi kendisine tesir etmeli; söylerken mevzuun, kalbine yaptığı tesir vaizin yüzünde görünmelidir. Bunun için usul-ü hitabete çok dikkat etmek lazımdır. Vaiz, söylediklerini zevkle dinletebilmek için buna çok dikkat etmelidir.

32 Akseki, *agm.*, s. 409.

Kur'an'ın her ayeti, hiç guphe yoktur ki Allah kelimidir ve insanların saadeti içindir. Peygamberimizin bütün hadisleri de hikmetle doludur. Fakat bunlar yerinde ve zamanında söylenmezse beklenen gayeye erigilemez.

Binaenaleyh vaiz, vaaz mevzularına ve bunlar için seçeceği ayetlere ve hadislere çok dikkat edecektir. Gerek bunları seçerken ve gerekse vaaz esnasında söz söylerken daima:

- a) Asrın icaplarını,
- b) Zaman ve mekdnin iktizasını,
- c) Milletin ve dinleyicilerin ihtiyaçlarını,

d) Memleketin ahlâkî durumunu gozonunde tutmak mecburiyetindedir. Yani vaazın muktezayi hale (gunun şartlarına) mutabakati (uyması) şarttır. Binaenaleyh intihap edilecek mevzu, ya halk arasında şayi olmuş bir hâdisi hakkında hukmu ilahinin beyanını tazammun eder (içerir), yahut halkın bilmedikleri ve fakat öğrenmek ihtiyacında oldukları bir şeye cevap tegkil eder; veyahut da halk arasında yerlegmig olan ruhi ve ahlâkî hastalıklara ve hurafelere bir ilaç olur.

Mesela; yalancılık, yalan şahitliği, muzevvirlik (dolandırıcılık), içkiye düşkünlüğün çok olduğu bir yerde sık sık bunların ferdî, ailevî ve içtimaî zararlarından ve getirecekleri felaketlerden bahsedilmelidir. Ayrıca bu konudaki ayet ve hadisler güzelce izah olunmalıdır. Tarlalarda sınır, bahçelerde su kavgası olan ve bu yuzden birbirlerini öldürmek derecelerine varan yerlerde de ona göre idare-i kelam edilmelidir. Herhangi bir sebeple gayri ahlâkî bir hal vukua gelir ve mesela bir sirkat, bir sarhoşluk, bir fuhuş, bir yalan şahitliği yuzunden beklenilmeyen bir hddise çıkarsa hemen onu fırsat bilerek o haftaki vaazları ona göre yapmalı; megru ticaret haricine çıkararak ihtikar yapmanın kötülüğünü izah etmelidir. Fakat bunların hiç birisinde şahıslara bir îma da bile bulunulmamalıdır. Yalnız dinleyicilerin akıllarının alacağı, duygularına yakın ve içinde buldukları, gördükleri veya duydukları hâdiseler ve güzel misallerle zihinlerine bunların kötülüklerini tatlı ve yumugak bir dil ile yerleştirmelidir. O derece ki onu dinleyenlerin içinde o kötülüğü yapanlar da bulunursa kendi kendine utanmalı, nedamet duymalıdır.

Vaiz, sözlerini her seviye ve tabakadaki insanın anlayabileceği bir dil ile ve pürüzsüz soyleineye çalışacaktır. Hangi mevzu ele alınmış ise o, açık bir ifade ile ve her bakımdan izah edilecek ve dinleyicilerin zihinlerinde hiç bir şüphe ve tereddut kalmayacak ve (bu suretle) böyle bir şey uyanmasına meydan verilmeyecektir.

Vaiz, fırsatları ganimet bilerek güzel sözler ve misallerle, isim söylemeden, kalp kırmadan günahlarla mücadele etmeli ve halkımızı bu gibi hastalıklardan korumalıdır. Bilirsiniz ki Peygamberimiz birinin kötülük yaptığını haber aldığı zaman hemen hutbeye çıkar, o kötülüğü yapanın adını hiç anmadan umumi sözlerle o işin kötülüğünü teşrih eder ve onu yapanı kalben pişman ve halkı da o işten nefret ettirirlerdi ki işte asıl vaaz da böyle olanıdır... Bu sebeple vaazlarda hiç bir kimsenin kalbi rencide edilmeyeceği gibi hiç bir kimsenin zihnini de teşviş etmeyerek daima müsbet fikirler üzerinde yürümelidir. Mesela, bir vaizin bayram vaazında “oruç tutmayanlar bayram namazına gelmesinler” demesi ve camide onları tahkir etmesi hikmet ve maslahata uygun düşmemektedir...”³³

Akseki'ye göre yapılacak vaazlarda, salgın hastalıklarla mücadele ediyormuş gibi, ahlâksızlıklarla da mücadele edilmelidir. Telkin edilecek konular güler yüzle, tatlı sözle ve müjde eder gibi söylenmelidir.³⁴ Vaaz esnasında soru-cevap veya tartışma yöntemi kullanılmaz, çünkü bu, cemaatin huzurunun bozulmasına, kafalarının dağılmasına, vaizin cemaat üzerinde yaptığı tesirin azalmasına sebep olur. Böylece vaazdan beklenen verim de alınmaz.³⁵

Akseki, vaizin vaazlarının öğretici mahiyette olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, vaaz meclisine giden birey, orada bulunduğu müddetçe dinî bir heyecan duymalı, unuttuklarını hatırlamalı ve dışarı çıktığı zaman iyilik ve kötülüğün karşılığı hep hatırlanmalı ve böylece vaaz günlerini sabırsızlıkla beklemelidir.

Akseki'ye göre, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Peygamberimizin hadis ve sünneti vaizlerimiz için bitmek tükenmek bilmeyen bir feyiz kaynağıdır. İnanç, ibadet, ilim, ahlâk, ticaret ve ziraat, iktisat ve tasarruf, birey ve toplumun refahı ile ilgili yüzlerce ayet ve binlerce hadis vardır. Vaizler bunlardan dinin esası, salih amel ve güzel ahlâka, kısaca dünya ve ahiretle ilgili her konu hakkında hiç durmadan, yıllarca vaaz edebilirler.³⁶

Akseki, vaizin anlattığı konular hakkında geniş ve detaylı bilgiye sahip olmasını şart koşmaktadır. Bununla beraber çok iyi hazırlanmış olması da lazımdır. Bunun için sadece eskiden yazılmış mev'ize kitapları yeterli değildir. Bunlar bir dereceye kadar vaazın hedefini gösteriyorsa da, hedefe ulaştıracak yol ve yöntemlerin zamanla değiştiğini unutmamak gerekir. Dün söylenen sözle bugünkü söz, bir metropol ile bir taşrada seçi-

33 Akseki, *Müftü ve Vaizlerin Ödevleri Hakkında Gerekli Açıklama*, s. 5-8.

34 Ertan, *age.*, s. 30.

35 Akseki, *age.*, s. 15.

36 Akseki, *age.*, s. 17.

len vaaz konusu, hatta bir şehir merkezindeki cami ile varoşlardaki camide verilecek vaaz aynı olamaz. Bunu vaizin takdir etmesi gerekir. Bunu belirlemekten aciz olan bir vaiz; sadece kendisine değil, aynı zamanda dine ve mesleğe de zarar verebilir.

Akseki'ye göre vaiz, vaaz için en uygun gün ve saatleri seçmelidir. Burada öncelikle inanç ve ibadet ile ilgili konular anlatılmalıdır. Cemaatin çok olması şart değildir. Bir tek insan da olsa yine ders yapılmalı ve bir kaç mesele öğretilmelidir. İtikat, temizlik, abdest, namaz, oruç ve zekat gibi İslâm'ın usûl ve furuuna taalluk eden meseleler, karşılarında oturan çocukların ve en cahil insanların dahi anlayacağı bir şekilde anlatılmalı ve tekrar edilmelidir.³⁷

Akseki'nin vaaz ve hutbeye bu kadar önem vermesinin başlıca iki sebebi vardır:

Birincisi, Kur'an'ın tavsiye ettiği ve Hz. Peygamber'in vaaz yoluyla gerçekleştirdiği eğitim metodu ile eğitim ve öğretim alanında yapılan son gelişmeleri uzlaştırarak, genellikle homojen olmayan halk kitlelerine hitap edebilmenin lüzumunu hissetmiş olması.

İkincisi ise, dinî hayatın inkişafının bu yolla sağlanacağını incelemeleriyle tesbit etmiş olması.

Nitekim Akseki, Amerika'da kilisenin ve dinî hayatın bu kadar süratle gelişmesini şu sebeplere dayandırmaktadır:

1. Vaaz ve nasihate önem verilmesi,
2. Din derslerine önem verilmesi ve bu derslerdeki gelişmeler,
3. Kilisenin iyilik ve yardım işlerinde başarı kazanması.³⁸

Bu sebeplerle Akseki'nin bizzat kendisi vaaz ve hutbe vermek suretiyle, Türk halkının dinî gelişimine katkıda bulunmaya çalışmıştır. O, "vaiz, yalnız kürsüye çıkarak nasihat etmek değil, aynı zamanda her gittiği yerde İslâmi teşkilat kurmak, dinî, ahlâkî, idarî, iktisadî ve ziraî bakımdan memleketin her türlü refahını temin edecek ameli vasıtalarla çalışmakla mükellef olmalıdır."³⁹ diyerek vaaz ve irşadın sadece cami ile sınırlı kalmayacağını belirtmektedir.

37 Akseki, *age.*, s. 20.

38 Akseki, "Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, IV, sy. 103, (Muharrem 1339), s. 37.

39 Akseki, "Medresetü'l-İrşad", *Sebilürreşad*, XXI, sy. 538-539, (Cemaziyel-evvel 1339), s.142-144.